

Marko Lukenda

LESIK PRIVATNIH PISAMA IVANA FRANJE JUKIĆA (1818-1857)

U radu autor govori o specifičnim okolnostima u kojima Ivan Franjo Jukić, bosanski franjevac, prenosi u Bosnu ilirske ideje i ilirske jezične uzuse. Jukić je izdavao prvi bosanskohercegovački časopis, "Bosanski prijatelj", čiji je jezik monografski obrađen. Ovaj članak govori o leksiku u privatnoj Jukićevoj prepisci, gdje se zrcali spoj franjevačke tradicije i ilirskih načela, koja je Jukić usvojio kao odlike svog literarnog izraza.

Bosanska franjevačka književnost ušla je u 19. stoljeće s izgrađenim filološkim stavovima i s bogatom književnom baštinom, što će predstavljati dobru podlogu za prihvaćanje i presađivanje ilirskih ideja, koje su u Bosnu donijeli mladi franjevci po povratku sa školovanja i sa svim žarom svoje mladosti nastojali na načelima iliraca izgrađivati hrvatski jezik, narodnu svijest bosanskih Hrvata, te kulturno i književno djelovati.

Orijentacija prema Hrvatskoj obilježje je franjevačkog djelovanja još od Divkovićeve vremena, pa mada u 19. stoljeću u vrijeme Barišićeve afere i unutrašnjih sukoba u franjevačkom redu i franjevačkoj provinciji ima i pojedinaca koji iz osobnih interesa nastoje tu tradicionalnu povezanost prekinuti, sredinom stoljeća ilirska će ideja pobijediti, za što je najzaslužniji Ivan Franjo Jukić¹. Ta najkontroverznija ličnost među franjevačkim stvaraocima ujedno je i najizrazitiji, uz fra Grgu Martića, književni i kulturni djelatnik. Ovaj rođeni Banjalučanin (1818-1857) ima životopis na kojemu bi mu pozavidjeli i političari i vojnici i povjesničari; ima bogato književno djelo u kojem se oslikava zemljopisno-povijesni i kulturni lik Bosne. Zadužio je bosansku kulturnu povijest koliko oživljavanjem književnog djelovanja, toliko i njegovim upućivanjem prema modernim evropskim tokovima. Krug njegovih interesa izuzetno je širok, tako da mu ne bi pristajao samo naziv pisca, već i naziv povjesničara, putopisca, kultur-

¹ Miloš Okuka, *Pogled na književnojezičke izraze u BiH u Vukovo doba*, u Zborniku *Književni jezik u BiH od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, priredili M. Okuka i Lj. Stančić, izdanje Slavica Verlag-Kovač – München, 1991, str. 14-15.

nog radnika, političara. Jukić je pokretač prvoga bosanskog časopisa *Bosanski prijatelj*, što je izašao u 4 opsežne knjige i kome je Jukić ne samo glavni urednik već i autor gotovo svih priloga. Taj je časopis najbolji pokazatelj Jukićeva ilirskog opredjeljenja u jeziku i književnosti, kao što je i znak njegove širine i spremnosti da napusti tradicionalne franjevačke okvire i zainteresira se za sadržaje primjerene svom dobu.²

Jukić je u nekoliko priloga izrijekom govorio o pravopisnoj i jezičnoj problematici i deklarirao se kao ilirac, da bi ostvarenje tih stavova proveo u svom časopisu.³ Zbog tematske i žanrovske raznolikosti Jukićevih tekstova pristup jezičnoj analizi njegova djela ne može biti jednostran i jednosmjernan, što pretpostavlja i dobivanje različitih rezultata, ovisno o tipu analiziranog teksta. Jezik Jukićeva časopisa *Bosanski prijatelj*, što je izlazio od 1850. do 1870. godine u Zagrebu (prva 3 broja) i Sisku (IV. broj) monografski je obrađen, dok ostali segmenti Jukićeva djela nisu privukli pažnju jezikoslovaca.⁴

Međutim, osoba Jukićeva sklopa, višestruko angažirana u borbi za bosanski napredak, društveni i kulturni, za napredak bosanske književnosti, za jačanje hrvatske narodne svijesti u Bosni, za formiranje modernoga književnog jezika, morala je komunicirati s čitavim nizom kulturnih, političkih i književnih djelatnika, što je rezultiralo opsežnom prepiskom, zanimljivom i kao povijesni i kao jezični dokument. Budući da su pisma po svojem sadržaju, formi i namjeni sasvim specifičan oblik stvaranja, pisanja, formiranja misli i izričaja, jezik je njihov zanimljiv iz više razloga. Najvažnije je, svakako, da u pismu autor može svoju misao neformalno izraziti, što mu ostavlja mogućnost uporabe i takvih sredstava koja nisu podložna normi, dijalektizama i razgovornih oblika – na primjer, ali, ovisno o adresatu, i forsiranje jezičnih sredstava koja bismo zvali standardiziranim ili standardnojezičnim. Jezična analiza Jukićevih pisama, nastalih od 1838. do 1852. godine, pokazala je da Jukić prihvaćene ilirske norme primjenjuje i u svojoj prepisci, osobito na grafijsko-ortografskoj razini, kao i na fonološko-morfološkom planu, naročito u svezi s onim značajkama koje su ilirci manifestno isticali: rogato *ě*, zamjenu *ie* za *jat*, sustav pluralskih padeža, posebno gen. pl. na *-ah*.

Usporedba s jezikom časopisa pokazuje visok stupanj podudarnosti, a to govori da je Jukić ilirske uzuse prihvatio kao svojstvo svog izraza, bez obzira na žanr. Ipak, privatnost pisma, okolnosti u kojima su poneka od njih pisana, ponekad s povišenom osjećajnom tenzijom, ponekad s diplomatskom odmjerenošću kako bi se postigao cilj, Jukiću su otvarala mogućnosti slobodnijih stilskih

² Herta Kuna, *Jezik "Bosanskog prijatelja", prvog bosanskohercegovačkog časopisa*, Biblioteka *Kulturno nasljeđe BiH*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, str. 15 (dalje: Kuna, *Prijatelj*)

³ Kuna, *Prijatelj*, str. 16-17.

⁴ Kuna, *Prijatelj*, str. 14-15.

obrata, slobodnijeg leksičkog izbora, prodor narodskog vokabulara, pa leksik Jukićevih pisama zbog svoje zanimljivosti traži poseban osvrt.⁵

Leksik pišćev uvijek otkriva pišćevu lekturu, kulturnu i civilizacijsku orijentaciju, a u prijelomnim trenucima jezične povijesti i opredjeljenja za društveno uvjetovanu jezičnu praksu. S obzirom na Jukićevo ilirsko opredjeljenje moraju se prvenstveno imati u vidu ilirski stavovi spram leksičkih pitanja, a u tom sklopu svakako je izuzetno važan stav spram internacionalizama i stranih riječi uopće.

Jukićeva pripadnost franjevačkom redu, njegovo poznavanje starije franjevačke literature i njezina jezika nisu bez važnosti za formiranje Jukićeva vokabulara, kao što je izuzetno važna i njegova suradnja u srpskim časopisima, putovanja po širem južnoslavenskom prostoru, te kontakti s raznim socio-kulturnim sredinama. Cijeli leksički izbor u pismima je u dobroj mjeri određen činjenicom da Jukić pismo stilizira u razgovornom i neobaveznom tonu, pišući o svakodnevnim i praktičnim problemima djelomično suzuje, a dijelom i beskrajno proširuje prostore iz kojih zahvaća leksičko blago. U odnosu na tematsku i sadržajnu raznolikost časopisa *Bosanski prijatelj* pisma su daleko skromniji tekst i zato se čitav niz leksičkih tipova u njima neće ni sresti, da bi izlaganje u prisnom tonu u pismima suradnicima, prijateljima i mentorima otvorilo mogućnost prodora najrazličitijih supstandardnih leksema.

Nikako se pri analizi leksika ne smije zanemariti osoba adresata, jer adresatov autoritet, ugled, narodna i staleška pripadnost nerijetko određuju stilizaciju pisma, a onda i leksički izbor.

Imajući sve to u vidu, leksički fond Jukićevih pisama moguće je razložiti u nekoliko skupina. Analizi neće biti podvrgnut onaj sloj općehrvatskog leksika koji nije markiran ni po jednom kriteriju, već samo onaj fond koji se može smatrati specifičnim s obzirom na Jukićevo podrijetlo, opredjeljenje, kulturnu i književnu baštinu na kojoj se formirao.

Prva razlika između iliraca i Jukića odnosi se na stav spram tuđica evropskog podrijetla, od kojih Jukić, za razliku od iliraca, ne zazire. On ima tuđice grčkog i latinskog podrijetla, niz evropeizama, i to kako u nazivlju tako i za označivanje civilizacijskog leksika. Tuđice se javljaju kao crkveni termini, religiozni nazivi, za označivanje pojmova svakodnevice, kao stručno nazivlje u tiskarstvu, jezikoslovlju, književnosti, u raznim područjima znanosti i za pojedine znanstvene discipline.

a) *Nazivi crkvenih redova, zvanja i službi*

franciskan B 2, 168, Š; 1, 197; fratar B 6, 172; gvardijan P 3, 118; ježuita B 2, 168; kapelan B 7, 174; parok P 14, 125; provikar P 22,

⁵ Marko Lukenda, *Život i književni rad Ivana Franje Jukića*, u pripremi za tisak.

131; provincijal P 18, 128; sekular P 12, 123; vikar P 2, 117; vizita-
tor P 14, 125.

b) *Dijelovi crkvene godine*

korizma P 3, 118

c) *Crkvene organizacije, obredi*

kapitul P 3, 118 (sastanak crkvenih poglavara); primicije P 9, 120,
Kov 2, 195 (mlada misa).

d) *Ostalo*

akademija P 15, 125; antikvar B 7, 174; arhiva V 4, 157; atlas B 13,
183; autor B 2, 168; biblioteka P 21, 130; cedulica P 21, 130; civili-
zacija B 7, 175; cenzura V 4, 156; dekret V 4, 157; deputat M 1,
187; deputacija G 9, 112; egoistički H 1, 163; ekspeditor G 10, 103;
egzemplar G 2, 106; faktor P 12, 123; geografija P 6, 119; guverna-
tur P 18, 128; gramatika V 3, 154; historija B 8, 177; ideja H 1,
162; inkvizicija V 1, 152; kalendar P 31, 139; kalendarium G 6,
109; kasa P 29, 138; katedra P 15, 125; koledar P 22, 131; kolera P
24, 133; kolega P 1, 116; kontinuuacija (nastavak) P 17, 127; korek-
tor B 8, 176; korektura K 1, 190; korespondencija G 10, 113; letarg
P 12, 123; literatura K 2, 192; manastir V 4, 137; mapa V 1, 151;
merito (zaslužno) P 30, 139; meštar P 24, 133; mikroskopium H 1,
163; ministar K 2, 192; numizmatika P 10, 122; papir V 5, 158; pa-
saport M 2, 187; pasoš K 2, 191; prenumeracija P 12, 123; prenu-
merant G 4, 108; prakтика H 1, 163; purizirati M 1, 187; recepis V
6, 159; renegat K 2, 192; reprezentant M 1, 187; sistema P 3, 118;
štaliya (zabrana kretanja ljudi i stoke, tal. stallia) P 25, 133; študije
H 1, 163; teatar P 14, 125; teorija H 1, 163; tipograf V 2, 103; tipog-
rafija P 12, 123; vakacija (praznici) G 2, 106; verši P 14, 125.

Uspoređujući ovaj popis s popisom tuđica u *Bosanskom prijatelju*, prema navodima H. Kune, koja je dala reprezentativan izbor u statističkom smislu, vidi se da u pismima Jukić češće poseže za internacionalnom riječi, iako — u pojedinim slučajevima — zna i za hrvatsku istoznačnicu.⁶

Jedan broj tuđica romanskog podrijetla prisutan je i danas u živim primorskim govorima, a nalazimo ih u Jukićevim pismima, što se može protumačiti utjecajem primorske literature, kao i neposrednim kontaktima s dalmatinskim stanovništvom. Takvi su primjeri: dogana (*tal.* carina) B 2, 167; karta (*grč.* papir) B 6, 172; kolajna (*tal.*) B 10, 180; konti (računi) G 10, 112, P 29, 137; kaše-
tin (kovčežić) P 23, 132; preša (*tal.* brzina) P 1, 115; palac (palača, *tal.* palazzo) M 1, 187; špednuti (*tal.* spedire; brzo odnijeti) P 33, 141, i sl.

⁶ Kuna, *Prijatelj*, str. 187-189.

Kako se radi o nazivima za pojmove iz svakodnevnog života, vjerojatnija je pretpostavka da je izvor ovom leksiku govorni idiom, kao što je za prethodnu brojnu skupinu tuđica sigurno knjiško podrijetlo.

Mali je broj tuđica germanskog podrijetla: falinga K 1, 190; familiariter P 6, 119 (na familijaran način), zatim nazivi zvanja: feldreg(iment)meister G 10, 113. Izvor ovom leksiku mogu biti gradski govori kao i Jukiću suvremeni pisci. Zanimljivo je kako službeni naziv zvanja piše originalnim njemačkim pravopisom, što ukazuje na knjiško podrijetlo tuđice.

Drugu veliku skupinu tuđica predstavljaju turcizmi, koje Jukić rabi kako zbog svog bosanskog podrijetla, tako i zbog potrebe da tuđicom imenuje pojmove vezane za tursku političku i administrativnu upravu. Možemo razlikovati turcizme nazivlja i turcizme označivače pojmovlja iz svakodnevnog života i civilizacijskog kruga. U ovom popisu nalazi se jedan broj turcizama usvojenih i u suvremenom književnom jeziku, koji za njih nije pronašao zamjenu, te se i danas koriste. Takvih je, naravno, mali broj, ali ih je nužno registrirati.

Nazivi zvanja i zanimanja: bimbaša P 25, 134; komordžija P 25, 134; muselim P 25, 134; nizam P 25, 134; paša G 10, 113; sahibija P 9, 121; serasker G 10, 113, F 1, 198; vezir M 1, 187, P 25, 134.

Ostala značenja: alaj (četa) V 1, 149; buzdohan V 1, 150; čarape P 18, 127 (isto i danas); čorda V 1, 150; delija V 1, 149; hajduk P 38, 145 (s obzirom da neki autori ovoj riječi određuju mađarsko podrijetlo, njezino je mjesto ovdje uvjetno); harač (trošak) V 2, 153; hasniti (koristiti) B 7, 175; hatur (naklonost, volja) P 5, 119; jatak P 38, 145; kail (suglasan) P 3, 118; kaurski P 4, 118; kefica P 10, 122; kasaba P 2, 117; mehana V 1, 149; nahija P 2, 117; papuča (i danas) P 28, 137; peškir P 2, 132; P 28, 137; rafa (polica) P 5, 119; raja P 38, 145, B 12, 182; sahat P 25, 134; salep (napitak pripremljen od korijena šafrana) M 4, 189; sanduk (i danas) B 14, 184; smarlajisavati (naručivati) Kov 2, 195; tabak (arak) P 17, 127, V 2, 154, B 1, 166; veresija G 4, 108, V 4, 156; zulum V 1, 150.

U jednom pismu nalazi se u pismu zabilježen i turski pozdrav: *dovale* P 38, 145 (Ti ode iz Fojnice, a meni ni s Bogom ni *dovale*), što u punoj formi glasi *ejj dovale* i znači '*ostaj s blagoslovom*', ali se u razgovornom idiomu rabi samo ovako kako je to učinio Jukić. Ta sitna pojedinost pokazuje kako je svoja pisma shvaćao Jukić kao neobavezan tekst, u kojem on sa svojim adresatom (fra Bonom Perišićem) uvjetno rečeno pismom "razgovara" i služi se leksikom i formama razgovornog jezika.

Promatranjem ostalih turcizama prema signaturama pisama vidimo da se dobar broj nalazi u pismu V 1 149-150, gdje Jukić unutar pisma prepričava narodna predanja o Marku Kraljeviću i, oponašajući stil i jezik narodnog pripovijedanja, sasvim prenosi u narodu široko prihvaćene i uobičajene turcizme, najčešće one koje označuju kakav epski rekvizit (buzdohan, čorda – oružje, delija – hrabar mladić, zulum – nasilje).

Ostali su turcizmi iz pisama fra Boni Perišiću, bosanskom franjevcu i Jukićevu prijatelju, te nešto iz pisama fra Grgi Martiću, što bi upućivalo na zaključak da se Jukić služi turcizmima onda kad je siguran da će ih adresat razumjeti bez poteškoća. Turcizmi prisutni u pismima ostalim osobama (Babukiću, Gaju, Vrazu) jesu rasprostranjeni i do danas u književnom izrazu poznati turcizmi: sanduk, veresija, raja, tabak (danas još uvijek u Bosni umjesto *arak*), ali sada stilski markirani. Takva distribucija turcizama daje nam pravo zaključiti da je Jukić dosta oprezno uvodio turske riječi, bez obzira na relativnu brojnost, vodio je računa o razumljivosti njihovoj i prihvatljivosti za onog komu je pismo upućeno. Pretjerivanje s turcizmima u priči o Marku Kraljeviću znak je težnje da se očuva kolorit i stil narodne pripovijetke.

Jedan broj Jukićevih leksema svoje podrijetlo vuče iz starije franjevačke tradicije, s tim što tu možemo povući liniju između knjiških franjevačkih leksema i narodskih, ali prisutnih u franjevačkim djelima.

Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku Jukić je čitao starije dubrovačke pisce i pisce iz drugih književnih centara, a posebno se iz njegova pregleda bosanske književne povijesti u prva dva broja *Bosanskog prijatelja* uočava njegovo savršeno poznavanje starije franjevačke literature i jezične tradicije.⁷ Normalno je očekivati da štogod iz vokabulara tih pisaca uđe i u njegov idiolekt.

Slaganje s franjevačkim piscima očitava se po poznavanju leksema: bisage P 23, 132; bogoljubni B 1, 166; iskrnji M 1, 187; parba V 2, 154; ponukovanje G 8, 111 (prva potvrda iz Divkovića); okolostanje V 1, 148; mrzost H 1, 163; sve-tootajstvo M 4, 189; skrinjica B 2, 167; utištena G 11, 114 i sl.

Iz jezika starih pisaca sa šireg hrvatskog terena nalazimo u Jukićevu vokabularu lekseme: čovjekoljubac B 8, 177; dionik G 2, 106; opaz V 1, 147; pogovor G 1, 111 (u značenju prigovor); ponuđenje P 35, 142; pozdravljalac P 3, 118; raspra B 10, 180; stališ P 4, 118; jur (već) B 10, 179.

Ima u Jukićevim pismima dobar broj riječi koje su nepobitno ušle iz živih govora i koje nerijetko pokazuju vrlo usku izoglosu, pa za jedan broj ne zna čak ni Akademijin Rječnik. Vrlo često su te riječi služile za imenovanje pojmova iz svakodnevnog ruralnog života, a odnos oznake i označenog neobično je ekspresivan.

Nekoliko ilustrativnih primjera potvrđuju ovaj stav: kratelj P 25, 134 (kolera); prange P 38, 148 (okovi); uplisniviti P 5, 119 (sa značenjem *uprljati* a ne *dobiti plijesan*, kako ima Rječnik Akademije); providen M 4, 189 (opremljen); požbuniti P 17, 126 (okrenuti protiv koga); stoprom P 24, 133 (tek što, tog časa); naustice V 1, 147 (usmeno); nabasati V 1, 151 (naići na koga); čelo V 1, 149 (čelav čovjek).

⁷ Čorić, Boris, Predgovor *Sabranim djelima Ivana Franje Jukića*, III knjiga, str. 32. i 85.

Riječce uzete iz razgovornog idioma, kao što je npr. *deder*, također su vrlo frekventne, što pismu daje neformalan i prislan ton.

Promotrimo li u ovom popisu dijalektizama signature adresata, vidjet ćemo da je najveći broj takvih leksema prisutan u pismima bosanskim fratrima Perišiću i Martiću, a izvan toga dijalektalne riječi susrećemo u priči o Marku Kraljeviću i samo jednom u pismu Vrazu (*naustice*). Iako se radi o relativno malom broju pojava, indikativno je Jukićevo izbjegavanje dijalektizama u pismima uglednim osobama, osobama s izrazitim autoritetom, jer je vjerojatno držao da bi dijalektizmi ometali komunikaciju.

U Jukićevim pismima, kao i *Bosanskom prijatelju*, moguće je registrirati sloj rusizama, koji je, sasvim izvjesno, importiran iz literature. Njihov je broj u pismima ograničen, dok ih časopis poznaje znatno više.

Primjeri: deljateljnost B 7, 175; dokazateljstvo K 2, 192; nesoglasje V 2, 103; polezna P 1, 115; popečitelj K 2, 191 (minister). Preuzete riječi zadržale su ruske fonološke značajke, po čemu se vidi da ih Jukić, kao izrazito knjiške, nije želio adaptirati.

Pri analizi leksika Jukićeva časopisa H. Kuna je uočila jedan broj leksema koji je nazvala srbizmima i kao njihov izvor označila Jukićev rad u *Srpsko-dalmatinskom magazinu*, te suradnju sa srpskim piscima. Tako se u njenoj knjizi srbizmima proglašavaju leksemi: *azbuka, čoban, hartija, hiljada, manastir, otačbina, privrženost, štampano, uštampati* itd.⁸ Te lekseme ima Jukić i u pismima, ali se one ne mogu jednostavno proglasiti srbizmima, bar ne za Jukićevo vrijeme, a ni za ranije. Svaku od ovih riječi možemo — prema podacima Akademijina Rječnika — pronaći u jeziku čitavog niza hrvatskih i bosanskih pisaca.

Pravim bi se srbizmom mogao smatrati lik *knjižestvo* B 1, 165, dok sve ostale riječi ovog popisa jednostavno ne idu u tu kategoriju. Npr. leksem *otačbina* ima i franjevac Divković.

Mada je Jukić, živeći u Bosni i krećući se bosanskim prostorima, mogao upoznati leksik koji nije tipičan za današnji hrvatski jezik, koji bi se sa suvremenog motrišta i mogao nazvati srbizmima, ne treba u prodoru tog leksika gledati neko Jukićevo kolebanje između Vuka i iliraca. Mnogi od tih leksema tek su kasnije polarizirani na crti srpsko — hrvatsko, a u Jukićevo vrijeme su zajedničko dobro književnosti i u Bosni i u Hrvatskoj. Dovoljno je usporediti Jukićev popis sa podacima Akademijina Rječnika. Jukić je u jednoj polemici osporavao Tirolovu tvrdnju da su svi Bosanci Srbi. "Ja ne znam tko je kazò g. Tirolu da su Bošnjaci Srbi?" — pita se Jukić.⁹

⁸ Kuna, *Prijatelj*, str. 186-187.

⁹ *Sabrana djela Ivana Franje Jukića*, knj. I, str. 85.

Jukić Bosance smatra i u genetičkom smislu samo Bosancima i naziva ih ilircima, potpuno odbacujući Tirolovo zalaganje za neodgodivo prihvaćanje Vu-kove reforme u Bosni.¹⁰

Opredjeljenje za ilirski jezični koncept potvrđuje fond kroatizama, kojemu izvorište može biti zagrebačka filološka škola i jezično-pisana praksa iliraca, mada su mnoge riječi s popisa poznate i u predilirsko vrijeme.

Broj tih leksema je svakako najveći: abeceda B 1, 165; baština G 9, 111; bogoslovje G 1, 105; dat V 3, 155 (datum-Šulek); domoljublje H 1, 162; domorodac G 5, 108; domorodni G 8, 111; istisak G 5, 109; izdatelj G 9, 111; jezikoslovac H 2, 164; mladež B 8, 177; natražnjak P 22, 131; opaska G 1, 105; parobrod K 2, 191; pisme V 2, 153 (slovo-Šulek); poduzeće G 5, 108; povod H 1, 163; pramaljeće B 7, 175; predbrojiti (Šulek) B 8, 177; predsuda H 1, 164; prigoda V 2, 154; prodor P 2, 117, (Šulek); rodoljub H 1, 164; samostan B 7, 176; slovar V 2, 153; slovnica V 2, 153; stoljeće V 2, 154; suhobolja P 16, 185; tajnik B 9, 178; tečaj B 4, 170; tisak G 6, 109; tiskati B 3, 168; tiskarna M 4, 189; tiskarnica K 1, 190; vjeroispovijedanje H 1, 163; vendar G 2, 106 (Gaj); zemljopis G 7, 110; zemljovid B 13, 183; zdvojiti B 12, 182; zrak M 3, 188; životopis P 29, 138.

Jukić isključivo koristi domaće nazive mjeseci, kao što je uobičajeno u ilirskoj praksi: sičanj P 29, 138; veljača P 8, 120; ožujak G 7, 110; travanj P 20, 129; svibanj P 13, 124; lipanj M 3, 188; srpanj P 6, 120; kolovoz B 12, 182; ruj-an P 33, 141; listopad G 2, 106; studeni B 1, 165; prosinac G 2, 106.

Osim što prihvaća ilirski leksički fond, Jukić prema modelima nađenim u Šuleka i sâm gradi nove riječi, što rezultira skupinom riječi koje ne registrira ARJ, ali su modeli prepoznatljiviji. Prema Šulekovu *državopis* Jukić pravi *naravopisje* P 32, 140, *knjigotrštvo* G 9, 111 je prema Šulekovu *knjigotržac*, *državopisni pregled* P 29, 138 prema *državopis*, te posebno izdvajamo zanimljivi termin: *glasoshodni pravopis* B 1, 166. Složenicu je napravio od općehrvatskog *glas* i Šulekova prijevoda *shodan* u značenju *primjeren*, pa je dobiveno novo značenje – *pravopis primjeren glasovnom sustavu*, dakle – *fonološki*.

Prema sklonosti iliraca da dočetkom *-telj* grade imenice i Jukić formira: predplatitelj B 4, 170; predbrojitelj B 5, 170; izdatelj B 12, 18; skupitelj V 5, 158.

Za Jukićevu slobodu izbora ilustrativan je sklop *Otačbeni zemljopis* P 6, 120.

Usporedba popisa tuđica i kroatizama pokazala bi nam da Jukić u zna-tnom opsegu rabi sinonime. Dovoljno je navesti parove: *prenumerant-predplati-telj*; *geografija-zemljopis*; *ortografija-pravopis*; zanimljiv je i par: *slovar-rječnik*, a svakako je ilustrativan slučaj *papir-karta-hartija*. U ovom se postupku Juki-ćevu možda najbolje očituje ona Gajeva maksima iz "Proglasa" da je "njihova

¹⁰ Kuna, *Prijatelj*, str. 16-17.

slovnica i njihov rečnik čitava Iliria". U spomenutom tekstu Gaj i sâm uvodi kontaktni sinonim *urt* (*bašča*), što će preuzeti i Jukić, i što će postati odlika njegova izraza i u pismima.¹¹

Kontaktne sinonime mogao je Jukić upoznati ne samo u iliraca već i u bosanskoj franjevačkoj tradiciji, gdje je njihova funkcija bila prevladavanje dijalekatskih i govornih razlika što su postojale na širokom i dijalekatski heterogenom području franjevačke provincije Bosne Srebrne. Svaki je franjevački pisac želio biti općeprihvaćen i razumljiv što širem čitalačkom krugu, pa je u tom smislu zadaća kontaktnih sinonima bila posve jasna. Franjevačka je starija literatura bila utilitarna, nabožna i prosvjetiteljska, pa je visoki stupanj razumljivosti i prihvatljivosti bio cilj i ideal svakom franjevačkom piscu. Istoj svrsi služe kontaktni sinonimi našem Jukiću u *Bosanskom prijatelju*, a – primjereno opsegu pisama – tomu služe i malobrojni kontaktni sinonimi u prepisci.¹²

S obzirom na odnos leksičkih jedinica u paru, kontaktne sinonime Jukićevih pisama moguće je razvrstati u skupine. U prvu bi išli primjeri gdje se hrvatskoj riječi priključuje tuđica, druga bi imala suprotan smjer: strana se riječ tumači hrvatskom, a najoskudnija je treća skupina, u kojoj se turcizam tumači kroatizmom ili talijanizmom.

a) prozivanje (provocationes) P 1, 115; pravopis (ortographia) P 1, 116; član (membrum) P 6, 120; veličina ilito format V 5m 159; podor (rudera) P 2, 117; putni list jol teskera M 2, 187; purizirati (očistiti) V 3, 154.

b) copia (snimak) P 2, 117; kontrakt – pogodba V 2, 153; polezna (korisna) P 1, 115; študije (nauci) H 1, 163.

c) rafa ol kašetin P 23, 132, tas (zdelica) V 1, 151.

Ima slučajeva gdje se ne može sa sigurnošću tvrditi da Jukić želi uspostaviti sinonimski par, već bi dodana riječ možda bila znak traženja preciznijeg izraza, kao što je slučaj sa sklopom *nedělja* (Božja svetkovina) V 1, 150, stara riječ *knjiga* objašnjava se riječju *list*, a obje zatim tumači leksem *pismo* B 14, 184.

Grafijski kontaktne sinonime Jukić obilježava zagradom, odnosno objašnjbena riječ stavlja se u zagradu, sasvim rijetko se između leksema u paru stavlja crtica, te dosta rijetko se par povezuje veznikom *ol, jol, iliti*.

U časopisu je gustoća sinonima znatno veća nego u pismima i tamo se gotovo redovito sinonimom objašnjavaju turcizmi.¹³ U pismima je turcizama znatno manji broj, pa je i potreba za objašnjavanjem mnogo manja, ali važno je podcrtati razliku između pisama i časopisa s obzirom na komunikacijski potencijal. Časopis je namijenjen raznorodnim i različito obrazovanim čitateljima, dok su pisma upućena određenoj osobi, Jukiću dobro poznatoj, pa je sigurno

¹¹ Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965, str. 10.

¹² Kuna, *Prijatelj*, str. 172-176.

¹³ Kuna, *Prijatelj*, 173-174.

znao koliko i što adresat razumije. U tom je smislu navođenje sinonima u pismu gotovo suvišno. Ako se najveći broj sinonima nađe u pismu fra Boni Perišiću, osobi koja sasvim dobro zna što znače riječi *ortografija* ili *membrum*, onda se Jukićevi sinonimi mogu promatrati i kao stilski zahvat i kao nastojanje da se održi tradicija, navika u uporabi sinonima u starijoj franjevačkoj literaturi. Radi jasnoće mogao je biti uveden par *putni list* – *teskera*. Budući da je *teskera* uobičajena riječ u bosanskim govorima, relikv turske administrativne vlasti, potrebno je njome objasniti novotvorenicu *putni list*, koja još nije stekla status općeprihvaćene i općepoznate oznake.

Jukićevi sinonimi, malobrojni kontakti, kao i mnogobrojni distanti, ilustriraju Jukićevo jezično znanje, njegovo poznavanje dijalekatskih razlika, govornih navika pojedinih sredina, posebno onih iz kojih potječu njegovi korespondenti. U prilagođavanju adresatu Jukić je pokazivao znatnu obazrivost, veću nego se to na prvi pogled može učiniti i u tom su smislu njegova pisma veoma doradana. Zašto smo se zadržali na leksiku kao posebno važnom segmentu Jukićeva jezika u pismima objašnjava shvaćanje, što su ga svi stari pisci održavali, da jezik čini rječnik. Ni fonološke ni morfološke odlike, pa ni pravopisne i grafijske, oko kojih se u predstandardnim razdobljima vode polemike, provode reforme i troše godine rada nisu značile jezik. Jezik je starom piscu svoju posebnost nosio u posebnosti svog leksičkog blaga. Ilirsko je razdoblje – pored svih grafijsko-ortografskih i jezikoslovnih problema – posebnu pozornost upućivalo leksičkom fondu književnog jezika i u tom nam pogledu napori iliraca i Šuleka i danas mogu biti inspirativni. Jedan pisac koji je, kao Jukić, došao iz sredine sa znatnom književnom tradicijom, ali izgrađivanom ne samo na autohtonom narječju nego i na tradiciji hrvatske pisane prakse – od glagoljaštva do razvijene dubrovačko-dalmatinske literarne koine, koji je poznavao književnost kojoj je čitatelj bio zapravo slušatelj, slušatelj fratarskih propovijedi, onih poznatih Divkovićevih "Besjeda", što su ih obični ljudi u Bosni i napamet znali, osjetljivim je uhom prihvaćao ilirsku slovnice i ilirski slovar. Nije mu mogla promaknuti briga iliraca oko rječnika književnog jezika, pa je stupanj izgrađenosti svog literarnog izraza vjerojatno mjerio i bogatstvom svog vokabulara. Kulturni djelatnik njegova formata i izdavač časopisa morao je poznavati leksičko blago i hrvatskog i bosanskog prostora, i novije i starije književnosti i morao se – u skladu s ilirskim načelima – prema tomu i odrediti. Niti je slijepo pošao samo za ilirskim uzusima, niti je tvrdoglavo ustrajao u svom tradicionalnom franjevačkom, niti u svom milozvučnom (ali ipak narodskom i često lišenom intelektualnog) prstonarodnom izričaju, već je nastojao interferirati sve pobrojeno.

Stvarati za časopis značilo je pisati za probranu publiku, a ne za pobožno slušateljstvo u crkvi, kako su pisala njegova subraća u stara vremena. Ali je značilo i prosvjeđivati narod, buditi svijest, privoditi kulturi – a to se moralo modernim i odabranim jezikom. Časopis je tekst s visokim komunikacijskim

potencijalom, s izrazitim kulturološkim, pa za ono vrijeme i prosvjetiteljskim značajkama, što znači da je morao biti pisan prestižnim jezikom. Kako je Jukić, već je rečeno, bio autor najvećeg broja časopisnih tekstova, gotovo bi se mogao staviti znak jednakosti između jezika Jukićeva i jezika časopisa da nije jedan broj tekstova ipak pretrpio redaktorske zahvate nakon Jukićeve smrti. Stoga je jezik pisama pravi i nepatvoreni Jukićev jezik, a tekstovi pisama primjer kako je Jukić u privatnim relacijama koristio izgrađen i svjesno odabran literarni izraz.

U široj su studiji doneseni podaci za sve jezične razine, pa se na osnovi toga i može zaključivati o jeziku pisama uopće.¹⁴ Ovaj je rad pisan s ciljem da pokaže raznolikost i šarolikost Jukićeva vokabulara, u kojem se ogleda i tradicija i narodno i ilirsko. Jukić nije želio franjevačkoj tradiciji, ukorijenjenoj u bosanske prostore, odreći vrijednost niti se odreći njezinih tekovina, ali je istovremeno bio otvoren i svim pozitivnim, domoljubnim i suvremenim strujanjima što ih je u Bosnu nanosio ilirski pokret. Jukić se u 19. st. našao na istim pozicijama na kojima su u 17. stoljeću bili njegovi slavni prethodnici Divković i Bandulavić — mogao je tekovine razvijene hrvatske sredine presaditi u bosanske prostore, a iz bosanske baštine zahvatiti ono što je vrijedilo u novom vremenu. Jukić je, zapravo, kontaminacijom tradicije i ilirizma pomirio svoju ljubav prema franjevačkoj prošlosti sa svojim prosvjetiteljskim naporima da Bosni posreduje najnoviji i najmoderniji književni izraz, kojim bi je izvukao iz mraka. Tim tvoračkim zahvatom u jezičnu tradiciju i prihvaćanjem ilirskih ideja Jukić je napravio spoj kojim je potpuno opravdao ime što ga je sam sebi odabrao: Ilir iz Bosne. Njegova su pisma nejneposrednije svjedočanstvo o tome.

¹⁴ Marko Lukenda, *Život i književni rad Ivana Franje Jukića*, u pripremi za tisak.

Napomena i kratice adresata

Analiza jezika pisama Ivana Franje Jukića izvršena je na osnovi pisama objavljenih u III. knjizi *Sabranih djela Ivana Franje Jukića* koja je u redakciji Borisa Čorića objavila *Svjetlost*, Sarajevo, 1973. Uz navedene primjere slovo označava kraticu adresata, prva znamenka označuje broj pisma dotičnom adresatu, a druga stranicu Čorićeva izdanja.

Kratice adresata

- B- Vjekoslav Babukić
- F- Fra Franjo Franković
- H- Stevan Hrkalović
- G- Ljudevit Gaj
- K- Ante Kaić
- Kov- Tomo Kovačević
- M- Fra Grga Martić
- P- Fra Bono Perišić
- Š- Fra Marijan Šunjić
- V- Stanko Vraz

Summary

THE LEXICAL FUND OF PRIVATE LETTERS BY IVAN FRANJO JUKIĆ

Ivan Franjo Jukić who liked to call himself the first Illyrian of Bosnia, was not only the initiator of the first Bosnia and Hercegovina journal "Bosanski prijatelj" but a cultural worker, enlightener and reformer. All these activities brought him in contact with many famous people of his time and these contacts are the reason for his extensive correspondence. A survey of his entire works shows that this aspect of his activity - correspondence with his friends and collaborators - is interesting for language analysis. Especially interesting is the lexical level for on that level Jukić shows a fairly free choice and at the same time the respect of Illyrian principles and Franciscan tradition. In the letters a few language layers can be observed such as: internationalisms, Russianisms, Croatisms, Serbisms, dialectal lexical fund as well as contact synonyms. The number of Croatisms shows the level of adaptation of the Illyrian literary language.